

Adana Görüşmesi (30-31 Ocak 1943)

Adana Görüşmesi 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile İngiltere Başbakanı Winston Churchill arasında gerçekleşmiştir. Görüşmenin konusunu Türkiye'nin müttefikler safında Mihver Bloğuna karşı II. Dünya Savaşı'na katılması teşkil etmiştir. Türkiye savaş boyunca kararlı bir savaş dışı kalma politikası izlemiş ve Adana Görüşmesinde bu konumunu muhafaza etmiştir. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndaki konumunu tarafsız devlet olarak tanımlamak doğru değildir. Zira savaşın ilk haftalarında İngiltere ve Fransa ile bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Bununla beraber savaş koşulları içinde bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak ve ülkeyi savaşın yıkımından uzak tutmak için iki blok arasında çok yönlü bir politika izlemekten geri durmamıştır. Türk devlet adamlarına göre savaş *Avrupa'nın kendi çelişkileri sonucu* çıkmıştır ve Türkiye *hengâmeyi bir iki ay kısaltmak için kendini ateşe atmamalıdır*.

Türkiye'yi savaş öncesinde İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya iten esas sebep İtalya'nın Doğu Akdeniz ve Balkanlardaki yayılcı emelleri olmuştur. İtalya'nın 1935'de Habeşistan'ı işgali Ankara'nın güvenlik arayışını artırmış ve 1936'dan itibaren İngiltere ile ilişkilerin gelişmesine vesile olmuştur. Zira Faşist İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki emelleri, Türkiye açısından etkin bir deniz gücünü elinde tutan bir müttefiki gerektiriyordu. İtalya'nın Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi Türkiye'de büyük endişeye yol açmış, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve Türkiye arasında karşılıklı yardımı öngören bir bildiri imzalanmıştır. Buna göre iki devlet arasında karşılıklı yardımı öngören bir ittifak antlaşması imzalanacak ve antlaşma imzalanana kadar iki devlet Akdeniz'de çıkabilecek bir çatışmada birbirini desteklemeye hazır olacaktır. Bildiride bu ittifakın hiçbir devlet aleyhine olmadığı yazılarak Türkiye tarafından SSCB'ye garanti verilmek istenmiştir. Aynı bildiri 23 Haziran 1939'da Fransa ile de imzalanmıştır.

Ankara İngiltere ve Fransa ile bir bağdaşmaya girmiş olsa da Sovyetlerle de yakın ilişkilerini sürdürmeye gayret etmiştir. İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifakı Rusya ile yapılan bir bağdaşma ile sağlamlaştırmak Türkiye'nin temel hedefi olmuştur. Ancak 23 Ağustos 1939'da imzalanan Rus-Alman saldırmazlık paktı buna imkân vermemiştir. Bu antlaşmanın gizli protokolü uyarınca Polonya iki devlet arasında bölüşülmüş, Baltık devletleri Sovyet nüfusuna bırakılmıştır. Sovyetlerden istediği garantiyi alan Hitler 1 Eylül 1939'da harekete geçmiş, Almanya'nın Polonya'yı işgali ile II. Dünya Savaşı başlamıştır. Türkiye buna rağmen Sovyetlerle anlaşma çabasını sürdürmüştür. Fakat Rusların Türk-İngiliz-Fransız ittifakına itirazları ve Montreux Sözleşmesi'nin Sovyetler lehinde değiştirilmesine yönelik talepleri nedeniyle görüşmeler kesilmiştir. Bunun üzerine Türk-İngiliz-Fransız ittifak antlaşması 18 Ekim 1939'da imzalanarak yürürlüğe girmiştir. İttifak özetle şöyledir: Bir Avrupa devletinin saldırısı ile başlayan ve İngiltere ile Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e intikal ettiği takdirde Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecektir. Savaş Akdeniz'e intikal etmediği takdirde taraflar istişarede bulunacaklar ve Türkiye böyle bir halde hiç değilse İngiltere ve Fransa'ya karşı tarafsız bir politika izleyecektir. Türkiye bir Avrupalı devletin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edeceklerdir. Türkiye Romanya ve Yunanistan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecektir. Türkiye ittifak antlaşmasına Ek 2 Numaralı Protokol ile antlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazı kayıt koymuştur.

II. Dünya Savaşı yılları Türk dış politikası açısından üç ana bölüm halinde incelenebilir. Birincisi Eylül 1939'da savaşın çıkışından Haziran 1941'de Alman-Rus harbinin başlamasına kadar olan süreçtir. Bu süreçte Türkiye'nin en büyük kaygısı Almanya ile Sovyetler arasında bir pazarlığa konu olmak olmuştur. Zira Türk devlet adamları Alman-Rus saldırmazlık paktı sonrasında Polonya ve Baltık devletlerinin başına gelenlere şahit olmuşlardır. Ayrıca Fransa'nın altı

haftalık bir savaş sonunda Haziran 1940'da Almanya'ya teslim olması Türk hükümetinde büyük endişe uyandırmış ve *Türkiye'nin savaşa yine zayıf tarafta mı girdiği?* yönünde kafalarda soru işaretleri oluşturmuştur. Ankara 1939'da İngiltere ve Fransa ile ittifaka girerken batı cephesinde Fransızların uzun süre Almanları durdurabileceği ve Fransız donanmasının Akdeniz'de İtalya'ya karşı Türkiye'yi destekleyeceği varsayımına dayanmıştı. Bu koşullar altında 11 Haziran 1940'da İtalya müttefiklere savaş ilan etmiş ve Türk-İngiliz-Fransız ittifakı yürürlüğe girmiş olmasına rağmen Türkiye anlaşmanın 2 numaralı protokolüne dayanarak savaş dışı kalacağını ilan etmiştir. Bu protokol uyarınca Türkiye, ittifak gereği Sovyetler ile bir çatışmaya zorlanamayacaktı. Türkiye'nin bu tutumu müttefikleri tarafından olumsuz karşılanmış ve Rus tehdidini abartarak savaş dışı kalmaya çalışmakla suçlanmıştır. Buna karşın Türk hükümeti istemediği koşullarda bir savaşa sürüklenmemek için her türlü olanağı sonuna kadar kullanmaya kararlıdır.

Türkiye'nin Almanya ile Sovyetler arasında bir pazarlığa konu olma kaygısı Kasım 1940'da doğru çıkmıştır. Rus Dışişleri Bakanı Molotov'un Berlin'e yaptığı ziyaret esnasında Rusya'nın Mihver Bloğuna katılması konusu görüşülmüş, bunun karşılığında Moskova tarafından öne sürülen şartlardan birisi de boğazlarda Sovyet Rusya'ya üsler verilmesi olmuştur. Ancak bu istekler Hitler tarafından kabul edilmemiş ve Aralık ayından itibaren Rusya seferinin hazırlıklarına başlamıştır. 1941 başından itibaren Almanya ve Sovyetlerin Türkiye'ye yaklaşımında ciddi bir yumuşama görülmeye başlamıştır. Zira Haziran ayında başlayacak olan Rus-Alman savaşı öncesinde her iki devlet de Türkiye'yi yanına almak istemiştir. Almanlar bu hususta Rusya ile yaptıkları Berlin görüşmelerini Mart 1941'de Türk tarafına ifşa etmiş ve Sovyet taleplerini kabul etmediklerini ortaya koymuştur. Sovyetler ise aynı ay içerisinde Türkiye'ye saldırmazlık ve tarafsızlık garantisi vererek 1925 anlaşmasını teyit etmişlerdir. Bu gelişmeler Ankara'da belli bir rahatlama yaratmıştır. Ancak Mart 1940'da Bulgaristan ve Romanya'nın Mihver Bloğuna katılması, Nisan ayında Yunanistan ve Yugoslavya'nın Almanya tarafından işgal edilmesi savaşı Türkiye'nin sınırlarına kadar getirmiştir. Ankara yaklaşan fırtınanın dışında kalabilmenin yolunu ancak Almanya ile imzalanacak bir saldırmazlık anlaşmasında bulabilmiştir. 18 Haziran'da imzalanan anlaşmadan üç gün sonra Almanya'nın Rusya seferi başlamış ve II. Dünya Savaşı'nın yeni bir aşamasına girilmiştir.

Türk dış politikası açısından II. Dünya Savaşı'nın ikinci dönemi, Alman-Rus Savaşı'nın başladığı Haziran 1941 ile Almanların Stalingrad'da mağlup olduğu Ocak 1943 arasındaki süreçtir. Rus-Alman savaşı Sovyetleri Türkiye'ye yaklaşımında daha ılımlı olmaya sevk etmiştir. Ayrıca Türk hükümeti Rusya ve Almanya arasında kalmak ve Polonya'nın akıbetine uğramak korkusundan kurtularak rahatlamıştır. Ancak savaşın bu aşamasında da İngilizlerle Ruslar arasında bir pazarlık konusu olmak kaygısı ortaya çıkmıştır. Nitekim müttefiklerle Ruslar arasındaki irtibatı sağlamak ve Rusya'ya ikmal yapabilmek için Ağustos ayında İran'ın İngiltere ve Sovyetler tarafından işgali Türkiye'nin bu kaygısını körüklemiştir. Daha önce Polonya'nın başına gelenler, bu sefer farklı bir şekilde İran'ın başına gelmiştir. Türk hükümeti Sovyetlerin niyetlerinden şüphe duymakta ve İngiltere'nin savaşta Rus desteğini sağlama uğruna Türkiye'yi feda etmesinden çekinmektedir. Ağustos 1942'de İngiltere ve Sovyetler tarafından Türkiye'nin toprak bütünlüğüne garanti verilmiş ve iki devletin Montreux Sözleşmesi'ne bağlılıkları teyit edilmiştir. Buna rağmen Türkiye bir yandan savaşa girmesi yönündeki baskılara karşı koymaya çalışırken diğer yandan Sovyetler'in Almanya'ya karşı git gide artan gücünü ve İngiliz-Rus ittifakını kaygıyla izlemiştir.

Türk dış politikası açısından II. Dünya Savaşı'nın üçüncü dönemini Almanların Stalingrad'daki mağlubiyetinden savaşın sona ermesine kadar olan süreç teşkil eder. Savaşın Almanya aleyhine dönmesiyle birlikte Rusya'nın savaş sonrası Doğu Avrupa ve Balkanlara hâkim duruma gelmesi ihtimali Türkiye'nin en büyük korkusu olmuştur. 1943 başında yapılan Kazablanka Konferansı'nda müttefiklerin Almanya için "koşulsuz teslimiyet" ilkesini benimsemesi çok olumsuz

bir gelişme olarak görülmüştür. Zira Sovyetler'e karşı denge unsuru olacak güçlü bir Almanya'nın olmaması Rusya'yı Doğu Avrupa'ya hâkim kılacaktır. Nitekim Stalingrad Muharebesi'nden sonra savaşın Rusya lehine dönmesiyle Sovyetler'in Türkiye'ye karşı tutumu yeniden sertleşmiş ve savaşa girmesi için müttefik baskısı daha da artmıştır. Adana Görüşmesi tam olarak bu üçüncü dönemin başında gerçekleşmiştir.

İngiltere Başbakanı Churchill, Balkanlarda yeni bir cephe açılması ve bu sayede Almanların güneyden sıkıştırılması düşüncesindeydi. İngilizlere göre Türkiye bu cephenin merkezini oluşturacaktı. ABD ve Sovyetler ise ikinci cephenin Balkanlarda açılmasına taraftar değillerdi. Ancak Churchill bu konuda ısrarcı davrandı. İngiliz Başbakanı'nın gayesi kış aylarında gerekli askeri sevkiyatı tamamlayarak 1943 baharında Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamaktı. ABD Başkanı Roosevelt ve Churchill savaşın gidişatını tartışmak üzere 14 Ocak 1943'de Kazablanka'da bir araya geldiler. Konferansın en önemli kararı Almanya ve İtalya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar savaşın sürdürülmesiydi. Ayrıca Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için İngiltere tarafından gerekli teşebbüslerde bulunulması konusunda anlaşıldılar. İki lider 25 Ocak'ta İsmet İnönü'ye birer mesaj göndererek buluşma önerisi ilettiler. İnönü 26 Ocak'ta gönderdiği yanıtında buluşmayı kabul ettiğini bildirdi.

Adana Görüşmesi, Yenice istasyonundaki bir vagon içinde yapıldı. Görüşmeye Churchill'in yanında Dışişleri Müsteşarı Cadogan, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Genelkurmay Başkanı General Sör Alan Brooke, İran ve Irak Orduları Başkomutanı H. Maitland Wilson ve Ortadoğu Kuvvetleri Başkomutanı General H.Alexander katıldı. Türk heyetinde İnönü'nün yanında Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da bulunuyordu. İnönü'nün başlıca amacı İngilizleri savaştan sonraki Sovyet tehlikesine karşı uyarmak ve Türkiye'ye yollanacak savaş malzemelerinin sevkini hızlandırmaktı. Churchill görüşme öncesinde ABD Savunma Bakanı Hopkins'e Türkiye'yi savaşa ikna edebilmek için Rus tehdidi kozunu oynayacağını söylemişti. Ancak kendisinin Sovyet tehdidi konusunu açmasına gerek kalmadan Türk yöneticiler tarafından bu konudaki kaygılar ısrarla dile getirildi. İnönü Sovyetler'in niyetlerinden emin olmadığını dile getirirken Saraçoğlu Türkiye'nin kaygısını açıkça ortaya koymuştu; *Rusya'nın emperyalist olabileceği görüşünü söylediniz. Bu ihtimal Türkiye'yi çok ihtiyatlı olmaya zorluyor. Avrupa Slav ve komünistlerle dopdoludur. Almanya yenilince diğer yenilen bütün memleketler Bolşevik ve Slav olacaktır.* Buna karşın İngiliz Başbakanı, Stalin ve Molotov'la görüştüğünü, Sovyetler'den emperyalist ve yayılmacı bir hareket beklemediğini, Rusya'nın savaştan çok yorgun çıkacağını ve savaş sonrasında ancak yaralarını sarmakla uğraşacağını, ayrıca savaştan sonra barış ve güvenliği korumak için Milletler Cemiyeti'nden daha kuvvetli bir uluslararası örgütün kurulacağını ifade etmişti. Churchill Türkiye'nin müttefikler safında savaşa girmesinin Sovyet tehdidine karşı asıl garanti olacağını özellikle vurgulamıştı. İnönü görüşmede Churchill'e Almanya'ya barış teklifinde bulunulmasını önermiş ancak olumsuz cevap almıştı. İnönü'nün gayesi Almanya'nın tamamen ezilmesini önlemek ve böylece Sovyetler karşısında Doğu Avrupa'da bir denge unsuru olarak muhafaza edebilmektir. Görüldüğü gibi Sovyetlerin savaştan sonraki konumu konusunda Türkiye ile İngiltere arasında önemli görüş ayrılıkları vardı.

Görüşmede ele alınan diğer bir konu Türk ordusunun durumuydu. İnönü ordunun savaş araç ve gereçlerinin yetersiz olduğunu dile getirmiş ve bu eksiklerin giderilmeden savaşa girmelerinin mümkün olmadığını söylemişti. Türkiye savaşa girdiği takdirde Bulgaristan'dan ya da Ege adalarından bir Alman taarruzuna uğrayabilirdi. Ancak böyle bir saldırıya karşı koyabilecek askeri gücü yoktu. Bu kapsamda Türk heyeti tarafından geniş bir ihtiyaç listesi sunulmuştu. Bu listede ağırlığı; hafif ve ağır tanklar, uçaklar, motorlu araçlar, lokomotifler, top ve havanlar, makinalı tüfekler, tanksavar ve uçaksavar silahları, el bombaları, benzin ve uçak yakıtı teşkil ediyordu. Görüşme neticesinde Türk ordusu

için gerek duyulan Kara, Hava ve Deniz Kuvvetlerine ait malzeme listelerinin hazırlanarak İngiliz askeri temsilcilerine bildirilmesine karar verildi. Yüklü miktarda savaş malzemesi içeren bu listeler “Adana Listeleri” olarak adlandırılacaktı. İngiliz temsilcileri bu listeleri tetkik ederek hazırlanması mümkün olan malzemeyi imkân bulur bulmaz derhal göndermeyi taahhüt etmişti. Türk ordusuna verilecek silah ve malzemenin kullanılabilmesi için gerekli eğitimlerin verilmesi amacıyla karşılıklı personel görevlendirilmesi konusunda da mutabık kalınmıştı. Ayrıca Türkiye’nin savaşa girmesi halinde verilecek yardımı içeren bir plan hazırlamak üzere İngiliz kurmay subayları ile Türk Genelkurmayı işbirliği yapacaktı.

Churchill, Adana Görüşmesinde üç aşamalı bir plan ortaya koymuştu. İlk olarak Türk ordusu modern silah ve malzemeyle teçhiz edilecek, ikinci aşamada müttefikler Türkiye’deki hava ve deniz üslerinden faydalanacak ve son aşamada Türkiye savaşa girecekti. İngiliz Başbakanı görüşme sonunda istediğini aldığını düşünüyor ve Türkiye’yi yakın zamanda savaşa girmek için ikna ettiğine inanıyordu. Hâlbuki Türkiye’nin kararı değişmemişti. Türk devlet adamları savaşın yıkımına uğrayarak savaş sonunda savunmasız kalmak ve muhtemel bir Alman taarruzundan Sovyetler tarafından kurtarılmak tehlikesine karşı savaş dışı kalmaya kararlıydı. Görüşmenin tek somut sonucu “Adana Listeleri” adı verilen askeri malzeme ve mühimmat listeleri olmuştu. Churchill bu listelerdeki malzeme ve mühimmatın “Türk demiryollarının tam kapasitesi” kullanılarak sevk edileceğine söz vermişti. Ancak İngilizlerin Türkiye’yi savaşa çekebilme için kullanmaya çalıştığı bu askeri malzemeler, düşünülen aksine Türkiye tarafından savaş dışı kalmanın bir kozu olarak kullanılacaktı.

Adana Görüşmesinde Türkiye, İngiliz yetkililerle askeri müzakerelere başlamaya razı olmuştu. Bu kapsamda müttefiklerin Ortadoğu Başkomutanı Sir Henry Maitland Wilson başkanlığında bir İngiliz askeri heyeti Nisan 1943’de Ankara’ya geldi. Heyetin görevi “Hardihood” kod adı verilen Türk ordusunu askeri malzeme ve mühimmatla donatma operasyonunu yönetmekti. İngilizler Kraliyet Hava Kuvvetleri’ne ait 25 avcı filosunu, iki uçaksavar taburunu ve tam mevcutlu iki zırhlı tümeni Türkiye’de üslendirmeyi planlıyordu. Ancak müttefikler Türkiye’nin talep ettiği malzemeyi yeterli oranda temin edemiyordu. Ayrıca Türk tarafı zaman kazanmak için çalışmalara sekte vuruyor ve işi yavaşlatıyordu. İngiliz heyet başkanı Wilson, Türklerin sadece savunmaya yönelik konuları gündeme getirdiğini ve Balkanlarda açılması planlanan cepheye yönelik konulardan uzak durduğunu fark etmişti. Türkler işleri yavaşlatmak için ülkenin ulaştırma altyapısının yetersizliğini de ustaca kullanıyorlardı. Nitekim müzakereler İngiliz hükümetini öfkeye sevk edecek derecede sürüncemede bırakılacak ve somut bir sonuç alınamayacaktı.

İngiltere 1943 yılı boyunca Türkiye’yi savaşa çekmek için gayret gösterdi. ABD Avrupa’dan yapılması planlanan harekâtın aleyhine Türkiye’ye askeri yardım yapılamayacağını ileri sürerek buna taraftar olmadı. Ruslar ise Türkiye’ye baskı yapılması ve eğer olumlu cevap alınamaz ise yapılan askeri yardımların kesilmesi görüşünde oldu. İngilizler Şubat 1944’e kadar uğraşsalar da nihayet başarısız olduklarını kabul etmek zorunda kaldılar. Ankara savaşa dâhil olmak bir yana müttefik uçaklarına hava üslerini açmayı dahi kabul etmemişti. Türkiye’nin savaşa girmesi yönündeki Sovyet baskısı da bu tarihten itibaren yerini Türkiye’yi yalnız bırakma politikasına terk etti. Türk diplomasisini uygulayanlar, başta İnönü olmak üzere, Türkiye’yi savaşa sokmamak ve savaşın yıkımından ülkeyi korumak politikasını kararlılıkla sürdürmüş ve başarı kazanmışlardı. Ancak bu politika savaş sonunda Türkiye’yi diplomatik bir yalnızlıkla baş başa bırakmıştı.

Umut AKCAKAYA

KAYNAKÇA

Armaođlu, Fahir, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.XIII, S.2, 1958, s. 139-179.

Ataöv, Türkkaya, **Turkish Foreign Policy: 1939-1945**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1965.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1938-1950, C. II**, Remzi Kitapevi, İstanbul 2005.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü (tarihsiz yayın). **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları (1935-1939)**.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar - Yorumlar, I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980.

Esmer, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih (1919-1939)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Gönlübol, Mehmet, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Alkım Kitabevi Yayınları, Ankara 1990.

Gürün, Kamuran, **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1983.

Hale, William, **Türk Dış Politikası (1174-2000)**, Mozaik, İstanbul 2003.

Koçak, Cemil, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, I. Cilt (1919-1980)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.

Öztoprak, İzzet; "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü", **Bellekten**, LXIII/237, Ankara, Ağustos 1999, s.597-618.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920- 1945)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Weisband, Edward, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Cumhuriyet, Temmuz 2000.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/adana-gorusmesi-30-31-ocak-1943/?pdf=6104> adresinden erişilmiştir